

VERES ZSUZSANNA

Út a forradalomba

PJOTR SZTOLIPIN ÉLETE ÉS HALÁLA
(BEFEJEZŐ RÉSZ)

Pjotr Sztolipin életművének áttekintése előtt még egy utolsó témát kell érintenünk: az 1905-ben sorra alakuló, jelentősebb politikai pártok szerepét. A parlamentarizmus szélsőségesen idegen és gyökértelen volta Oroszországban azt eredményezte, hogy a gombamód szaporodó, felbátorodott pártok legfőbb célkitűzésévé nem a kormánnyal együttműködő konstruktív munka, hanem az állam szétzilálása és a monarchia elleni támadás vált. Mindazon kétes csoportok, melyek korábban illegális eszközök igénybevételevel jutottak szóhoz, most teljes nyíltsággal felléphetek a hatalom ellen. Jellegzetes példája ennek az I. Dumában elsöprő többséget élvező Alkotmányos Demokrata Párt (kadétok), amely idővel áttért a Népszabadság Pártja elnevezésre. Liberálisnak vallották magukat és a népfelség elvét hirdették. A párton belül létezett egy jobb- és egy balszárny, előbbi Vaszilij Maklakov, utóbbi – a munkássztrájkok szervezésében élenjáró – Pavel Miljukov történész vezetése alatt. A kadétok az orosz értelmiség többségének támogatását élvezték, amely sajnos egyaránt távol állt a legitim hatalomtól és az általa egyébként dicsőített néptől (noha sejtelve sem volt annak reális helyzetéről és gondolkozásmódjáról). Bár a történészek a polgári demokratikus rendszer előfutárainak állították – és állítják – be, megfélemedkeznek arról, hogy a párt azon felforgató Felszabadítási Szövetségből jött létre, amelynek atyja a marxista Pjotr Sztruve volt, az 1905-ös lázongások egyik támogatója. A kadétok pártjának alapítói között ott találjuk a főrangú Sahovszkijokat és az ősi Dolgorukij família leszármazottait is. A párt sajátos módon együttműködött az egyetemi diáksággal és a hivatásos forradalmárokkal, sőt egy idő után a zemsztvo-nemességgel is. A zsidóbarátságáról híres Miljukov a kadétok többségével egyetemben szabadkőműves volt: a „progresszív liberálisok” és a „radikális forradalmi intelligencia” útja ezen a ponton találkozott. Ami Maklakovot illeti, a szociológus Kovalevszkijjel közösen hozták létre a Sarkcsillag Páholyt Pétervárott 1906 decemberében, amely a Grand Orient befolyása alatt álló páholy volt, a korábban Oroszországban preferált Skót Rítusúval szemben. A kadétok kezdetben látszólag beérték az alkotmányos monarchiával, de csakhamar – a francia rendi gyűlés mintájára – parlamentáris demokráciát követeltek, sőt az uralkodó lemondását. Az Államtanács megszüntetése, a földek kisajátítása, amnesztia a politikai foglyoknak és hasonló követeléseik világosan megmutatták szélsőbaloldali beállítottságukat, amelyhez valójában kezdettől fogva tartották magukat. A későbbiekben némely tagjuk az Ideiglenes Kormány miniszterei közé került: nekik köszönhető a talaj előkészítése a bolsevikok zökkenőmentes hatalomátvételéhez. A kadétokhoz képest a hatalomhoz lojálisabb elveket vallott a Gucskov vezette Október 17-e Szövetség (októbristák): ők az alkotmány szelleméhez hű politikát ambicionál-

ták. Továbbra is illegalításban működött a Szociáldemokrata Munkáspárt, amely 1903-ban kettévált bolsevikokra (Lenin) és mensevikekre (Martov): ez utóbbi frakcióhoz tartozott ekkor még Lev Trockij is. A szociáldemokraták a Szociálforradalmár Párttal vállvetve bojkottálták az I. Duma választásait, így módon kizárták magukat a népképviselőből. (A radikális pusztítást harsogták: „Nem kérünk a parlamentjeitekből!” „Céljainkat bombákkal, vérrel és földindulással fogjuk elérni!”) Zavaros, utópisztikusnak tűnő elvekre ekkor még alig figyelt fel valaki. Trockij bevallása szerint a sztolipini konszolidáció legaktívabb éveiben – 1910 körül – alig tízezer hívük volt, és azok sem a munkások, hanem a „forradalmi intelligencia” köréből kerültek ki.

Az ellentétes oldalon néhány olyan pártot és csoportot kell megemlítenünk, amelyek az alkotmányban a birodalom öngyilkosságához vezető út első lépcsőfokát látták és eltökélten kiálltak az uralkodó mellett az „Orosz Szentháromság” – „pravoszlávia, egyeduralom, népiség” – jegyében. A századfordulón dühöngő forradalmi terror idején Witte gróf fogalmazta meg a „mikroszkopikus behatolás” elméletét, mely szerint a terroristákat saját eszközeikkel kell legyőzni. Mivel azonban az egész ország mégsem válhatott csatatérre, az ezen elvet osztó csoportok mindvégig többé-kevésbé elszigeteltek maradtak. Példa erre az úgynevezett Szent Csapat, amely a kül- és belföldi felforgató mozgalmak megsemmisítését tűzte ki céljául. Tagjai kizárólag főnemesek voltak, akik titkos összejöveteleken esküvel kötelezték magukat a trón védelmére. Minthogy az Európában szétszóródott, bujkáló forradalmárok felkutatása meglehetősen költségesnek bizonyult, ráadásul nem hozta meg a várt eredményt, a cár egyévi működés után feloszlatta a Szent Csapatot. 1901-ben alakult meg a szlavofil és nacionalista beállítottságú, főként fiatalokat tömörítő Orosz Gyűlés, egy pétervári jogászprofesszor, Borisz Nyikolszkij kezdeményezésére. A szervezetnek sikerült behatolnia vidéki egyetemi központokba: az úgynevezett „diák-feketeszázások” a nyugatbarátsággal és a kapitalizmussal szemben az orosz értékeket hirdették. A „feketeszázasságról” terjesztett elrettenő legendák jórészt a baloldali, liberális sajtó kitalációi, amely valamennyi nemzeti érzelmű, antiszemita és monarchiapárti csoportosulást „feketeszázás” gyűjtőnévvel illetett.

Az alkotmány három lépésben valósult meg: 1905. február 18-án a cár alkotmány-előkészítő testületet hívott össze („Buligin-bizottság”), amely a főnemesek egy részéből olyan nagy tiltakozást váltott ki, hogy az Orosz Gyűlés moszkvai tagjai, Pavel és Pjotr Seremetyev hercegek vezetésével létrehozták az Orosz Emberek Szövetségét. Ez és az 1905 áprilisában alakult Orosz Monarchista Párt mereven elzárkózott az alkotmánytól, helyette az ősi hagyományokkal rendelkező Zemszkij Szobor összehívását javasolták, amely a vészterhes időkben – tehát nem véglegesen – a cár tanácsadó testületként működne. Ez a nemesi gyűlés, vagy a Monarchista Pártot vezető Gringmut szavaival élve, „összorosz druzsina a cár trónja körül”, nem korlátozta, hanem védelmezte volna az uralkodó jogait, gátat szabva mindenfajta alulról érkező nyomásnak. A monarchia fő ellenségeinek a zsidó befolyás alatt álló sajtót, a munkásmozgalmakat és a nyugatos értelmiséget tartották. Bár a monarchista pártok helyesen ítélték meg a helyzetet és nemes célért harcoltak, a belső bajokon így módon

már nem lehetett segíteni, és mivel az alkotmányt mindvégig rendellenesnek és rendszerellenesnek tartották, visszaszorultak az aktuálpolitikában való közvetlen részvételtől. A legismertebb szélsőjobboldali szervezet kétségkívül az Orosz Nép Szövetsége volt, amelyet a cári manifeszturnra reagálva értelmiségi polgárok alapítottak Pétervárott: Puriskevics moldáviai kispap, Dubrovin egykori katonaeorvos, Baranov halkezeskedő és Trisatnij ügyvéd. Minthogy nem arisztokratákat tömörítő csoport volt, nyitottak az egyszerű orosz emberek tömegei felé. A korona legfőbb ellenségeinek a kadétoakat tartották, akik viszont jóval jelentősebb támogatást élveztek és nem haboztak felhasználni azt a Szövetség ellen, amely meglehetősen agresszív módon megnyilvánuló, kompromisszumra képtelen nacionalizmusa, vulgáris antiszemitizmusa és a konkrét politikai program hiánya miatt sosem ért el jelentős sikereket a törvényhozásban. Puriskevicsék rossz politikusoknak és még rosszabb diplomatáknak bizonyultak: 1907 közepére végképp nem tudtak együttműködni a kormánnyal. Egy évvel később Puriskevics kivált és saját gárdát toborzott Mihály Arkangyal Orosz Népi Szövetsége elnevezés alatt. 1910-re az Orosz Nép Szövetségének megmaradt része is két részre szakadt: a sztolipini konszolidációt elfogadó „obnovlenistákra” („újítók”) és a kezdeti alkotmányellenes programjukhoz ragaszkodó „dubrovinistákra”. Az 1906–1907-es virágkorukat követően (amikor állítólag majdnem félmillió tagjuk volt), a háború kitörésének előestéjére teljesen felaprózódtak. Aktív nacionalista nézeteiket – Oroszország szerencsétlenségére – továbbra is fenntartották, de a végromlást demonstráló fotó Puriskevics és Miljukov kibéküléséről gyakorlatilag megadta a kegyelemdöfést a korona körül még létező jobboldali elképzeléseknek. Puriskevics még egyszer hallatott magáról; ő volt az 1916-os nagy vihart kavaró Rasputyin-gyilkosság egyik elkövetője.

A leginkább konzervatív erők természetesen az udvarban működtek, sosem tömörültek pártokba, de a cár döntéseit olykor befolyásolni tudták. Az alkotmányt mélyen elítélő udvari ultrajobboldal egyik legismertebb képviselője Nyikolaj Ignatyev gróf volt, III. Sándor egykori belügyminisztere, akit a kívülállóak számára szigorúan titkos összejövetelek szervezése miatt „Fekete Grófnak”, szalonját pedig „Fekete Szalonnak” nevezték. Ignatyev körét főpapok és főnemesek alkották, akik a politizálás mellett előszeretettel hódoltak az okkultizmusnak és az asztaltáncoltatásnak. Ide jártak a cár és a cárné gyóntatói, a szentéletű Kronstadti János és Feofan archimandrita, akik látnokok, szent balgák, hipnotizőrök és csodatévők sorát vezették be az udvarba. A „Fekete Szalon” bennfentesei közül többen tagjai voltak az Igaz Oroszok Szövetsége elnevezésű szervezetnek, amely az udvari arisztokrácia olyan prominens képviselőiből állt, mint – egyebek mellett – a két Nyikolajevics nagyherceg és montenegrói hercegnő feleségeik. Ők mutatták be az uralkodó párnak a „népi szenteket”, például Darja Oszipovát, az epilepsziás parasztlányt, a lyoni mészároslegényből csodadoktorrá avanszált Philippe-et, majd Obolenszkij herceg ajánlásával a halmozottan fogyatékos Kozelszki Mityát. A szövetséghez tartozott még Iliodor szerzetes, ez a roppant eredeti figura – „az orosz Savonarola” –, aki kezdetben rajongott Grigorij Rasputyinért, később pedig ádáz ellensége lett. Aligha van lehetőségünk felsorolni

a századelő cári udvarában megfordult különös figurák mindegyikét; a lényeg az, hogy a monarchista körök a nyugatos tendenciák letörésében látták a hatalom megtartásának módját, és valamiféle apokaliptikus előérzettől fűtött idealizmussal igyekeztek a „néphez való visszatérésben” gyógyírt keresni Oroszország minden bajára. Voltak józanabb, nem kevésbé elkötelezett monarchisták is. Egyebek mellett Fredericks gróf, Vjazemszkij herceg és Konsztantyin Pobedonoszcev (kifejező név: *pobedanoszcev*, vagyis „győzelemhozó”: III. Sándor bizalmasa, II. Miklós egykori nevelője és a Szent Szinódus főügyésze), ám ők sem valódi politikai hatalommal, sem a zűrzavaros helyzetet uralni képes tervekkel és javaslatokkal nem rendelkeztek.

*

Tocqueville a Régi Rend és a Forradalom című, az 1860-as években Oroszországban is rendkívül népszerű művében azt írja, hogy „az alattvalók sorsán enyhíteni igyekvő monarchiát, hacsak nem zseniális ember a vezetője, nem lehet megmenteni”. 1906-ban mégis feltűnt a zseniális ember, akinek személye – Julius Evola szavait idézve – „a tradicionális ösvény szimbóluma” lett.

Pjotr Arkagyjevics Sztolipin 1862. április 2-án született Drezdában, Szászország székvárosában. Apja vezérőrnagyi rangban az uráli kozákezed atamánja volt, nyugdíjazása után Vilniusban telepedett le, de az orosz–török háború (1877–78) kitörésekor visszahívták a szolgálatba és a serege által elfoglalt Kelet-Rumélia főkormányzójává nevezték ki. Sokoldalú ember lévén történelmi elbeszéléseket, színdarabokat is írt, és szoros barátság fűzte a krími háborúban megismert Lev Tolsztojhoz. (Mihail Lermontovval is távoli rokonságban állt, akinek nagyanyja Sztolipin-lány volt.) Pjotr Sztolipin anyja, Natalja Mihajlovna, született Gorcsakova hercegnő, az ország egyik legelőkelőbb dinasztiájának sarja. A család számos birtokkal rendelkezett, Kazanyban, Szaratovban, a Kovenszki kormányzóságban. A leendő miniszterelnök kitűnő nevelést kapott, ifjúkorától fogva négy nyelven beszélt. A pétervári egyetemen mezőgazdasági, matematikai és fizikai tanulmányokat folytatott. Utolsó, elhíresült vizsgája Mengyelejev professzornál afféle tudományos disputává fajult. Igen fiatalon feleségül vette Olga Neidgartot – Szuvorov tábornok ükunokáját –, akitől öt lánya és egy fia született, és mindvégig példás családi életet éltek. Állami szolgálatát a belügyminisztériumban kezdte, azután a földművelésügyhöz helyezték, ahol alkalma nyílt ismeretei bővítésére az orosz agrárkérdés területén. 1889-ben Kovnóban nemesi előljáró és a békéltetőbizottság elnöke, 1902-től Grodno kormányzója volt. A birodalom nyugati területein állandó konfliktusok dúltak a lengyel kiskisnemeség és az orosz hatóságok között, így Sztolipin – vállalva a közvetítő szerepét – ízelítőt kapott a nemzetiségi kérdés problémáiból is. 1903-ban Vjacseszlav Pleve határozott kívánságára Szaratov főkormányzója lett. A belügyminiszter megérezte a kibontakozó zavargások előszelét és megbízható emberekkel sietett megerősíteni a veszélyeztetett kormányzóságokat. Szaratovban a kisközségi parasztság ugrásra készen figyelte a pomesnyikok nagybirtokait, a Volga menti kikötővárosokban munkámegmozdulások zajlottak. 1905 tavaszán a szaratovi kormányzóságban is parasztlázadások törtek ki. Sztolipin járta a vidéket – nem egyszer életveszélynek téve ki magát –, győzködte a

parasztokat. Következésképpen és higgadtan járt el, először mindig a meggyőzés eszközhöz nyúlt, csak annak kudarcá után vezényelte ki a kozák századokat, ügyelve arra, hogy szükségtelen erőszakoskodás ne történjen. A lázítókat börtönbe záratta, ugyanakkor a kozákok önkényeskedéseit felháborodottan jelezte az udvarnak. Kormányzóságában – számos kollégájával ellentétben – nem tűrt pogromokat. Ifjúkorától ismerte és értette a parasztot: az ő patriotizmusának szerves része volt a muzsik sorának megkönnyítését célzó törekvés, amely egyformán távol állt az értelmiség fellegzős, könyvszagú népieskedésétől, és a Tolsztoj-féle kóros elhajlástól, amely az úr és szolga közötti különbségek megszüntetésére törekedett.

1906 áprilisában Witte gróftól Ivan Goremikin váltotta fel a miniszterelnöki székben. Sztolipint sürgősen az udvarba rendelték, ahol – legnagyobb megdöbbenésére – az uralkodó közölte vele, hogy neki szánja a belügyminiszteri posztot. Legidősebb lánya, Marija Petrovna visszaemlékezéseiben beszámol arról, hogy apja tapasztalat és felkészültség hiányára hivatkozva visszautasította a kinevezést, mire II. Miklós, kérését parancsra változtatva, véget vetett a vonakodásnak. (Az orosz autokrácia hagyományai szerint minden állami tisztviselő elsősorban az uralkodó személyét szolgálta. Ennek értelmében nem utasíthatott el megbízatást, nem mondhatott le önszántából, ugyanakkor indoklás nélkül elbocsáthatták.) A filozófus-író Rozanov szerint: „Tökéletesen makulátlan volt, ami politikai esetében ritka, szinte példátlan. A békés, védtelen emberek szerették személyiségét, megjelenését, szellemét és – feltehetően – még fizikumát is. Tetszett nekik, hogy egy keményen dolgozó, kiváló reputációjú vidéki ember, gyakorlatlanul és bizonytalanul kilépett a nemzeti politika porondjára és tevékenykedni kezdett ...egy összetett, körmönfont, sőt némileg árnyékos pozícióban.” „Sir Pierre” vagy a „Vasminiszter” – ahogy az udvarnál nevezték –, a Rozanov által említett „makulátlanságával”, személytelenül szigorú objektivitásával és azzal, hogy nem találtak rajta támadófelületet biztosító gyenge pontot, törvénytörően kivívta a Duma képviselők legtöbbjének ellenszenvét. Sugárzó karizmájával és magasrendűségével magyarázható, hogy sokan anélkül gyűlölték, hogy bármit fel tudtak volna hozni hibájául. Még Maklakov is kénytelen volt beismerni, hogy „rendkívül állhatatos, független, határozott és bátor”. Akik pedig mellette álltak, inkább becsülték, mintsem szerették. Szoltsenyicin helyzetfelismerő megjegyzése helytállóan tűnik: „...fekete, nyakig begombolt, hosszú kabátjában, márványkemény tartásával, alakjának misztikusan magabiztos mozdulásaival épp általa elviselhetetlen, hogy nem fogyatkozó erejű aggastyán, nem torz, nem agyalágyult, hanem szép, és tudatában van erejének...”

Sztolipint az utókor liberálisnak tartja, olykor „nemesi liberálisnak” vagy „liberál-konzervatívnek”, ami teljes képtelenség, mivel a liberalizmus és a konzervativizmus kizárják egymást. Valójában Sztolipin mindenféle „izmuson” felülemelkedett, csak a saját útját követte, szolgálata mindvégig az uralkodónak és az Orosz Birodalomnak szólt, mit sem törődve a népszerűséggel. A XX. századi egyetemes történetben példátlan az a jelenség, hogy valaki, elkerülve a kor adott politikai alternatíváit – vagyis a kapitalizmust és a szocializmust –, egy „határozott nemzeti forradalmi elv” létre-

Balogh Tibor munkái

hozásával megkíséreljen refeudalizációt végrehajtani egy birodalmon belül, az adott időszak aktuális körülményeinek figyelembevétele mellett. Sztolipin aligha pártolta az alkotmányos monarchiát. Ellenérzését ugyan soha nem fejtette ki nyíltan – jól tudta, hogy ez a rendkívül feszült helyzet elmérgesedéséhez vezetne –, ám minthogy kinevezése az Alaptörvények kibocsátása után történt, az adott államformához, mint kész tényhez kellett tartania magát. Programjának beteljesedése az orosz uralkodói hatalom egy új – az alkotmányos monarchiákban szokásostól eltérő – aspektusának megjelenéséhez vezetett volna.

1906. április 27-én II. Miklós ünnepélyesen megnyitotta az első Állami Dumát, amelyre Fredericks gróf így emlékezett: „A képviselők olyan bűnözők gyülekezetének látszottak, akik csak arra várnak, hogy elvágják a miniszterek nyakát. Micsoda arcok! Soha többé nem teszem a lábam ilyen emberek közé!” Hasonlóképpen vélekedett Goremikin miniszterelnök is, aki az első napok kadét-rohama után rémülten megtagadta az üléseken való részvételt, Sztolipint küldve maga helyett, akitől a képviselők a rendőrségi represszió megszüntetését követelték. A belügyminiszter azt felelte, hogy a hatalomnak éppen a tétlenséghez nincs joga, ami anarchiához vezet: „A kormány nem lehet az erőtlenség szerve”. „Amíg létezik forradalmi terror – mondta egy másik alkalommal –, a rendőrségnek fáradhatatlanul folytatnia kell a felkutatását. Ismerkedjenek meg, uraim, a forradalmi irodalommal, olvassák el azokat a sorokat, amelyek arra okítanak, hogyan kell terrorral, bombákkal harcolni, amelyek azt javasolják, hogy a bombák készüljenek nyersvasból, azért, hogy repeszdarabokra hulljanak szét, vagy szögekkel hegyezzék ki őket. Ismerkedjenek meg az uralkodógyilkosságról szóló tanítással!” A liberálisok az ilyen mondatai miatt esküdtek ellenségeivé váltak; beszédeit kifütyülték és lemondását követelték. Sztolipin már régen figyelemmel kísérte a liberálisok működését, véleményét ekképpen fogalmazta meg róluk: „Tagadhatatlanul merészek, munkabírók, energikusak és tudásuk is van, ám elfogultságuk és ellenséges magatartásuk szembeűnő. Bizalmatlanok az összetett történelmi rendszerekkel és formákkal szemben, megvetően és teljesen tájékozatlanul viszonyulnak más osztályok nézeteihez, és gyakran ignorálják az ország létérdekeit”. A kormány Dumabeli ellenzékét minden túlzás nélkül „ellenségnek” lehet nevezni, mivel a kormánnyal semmiben, egymással pedig csupán egyetlen pontban, nevezetesen a monarchia felbomlásztásában értettek egyet. Ez a válságos helyzet Sztolipint arra készítette, hogy a parlament feloszlátását javasolja a cárnak. Kokovcov gróf, a pénzügyminiszter így idézi fel szavait: „Többé nincs mire várni, mivel szilárd elhatározásom az uralkodónak a napokban jelenteni, hogy ez így tovább nem mehet, ha nem akarjuk, hogy véglegesen elsőpörjön bennünket a forradalmi hullám, amely ezúttal nem a föld alól jön, hanem nyíltan a Dumából, a népakarat álarca mögött...”

1906 júliusában bezárták a Tauriai Palotát a képviselők előtt és új választásokat írtak ki. Tiltakozásul a kadétok egy része Viborgban összegyűlve általános engedetlenségre szólította fel a népet – sikertelenül. II. Miklós nyugdíjazta Goremikint és helyére Sztolipint ültette: a miniszterelnöki és a belügyminiszteri hatáskör összevonásával 1906 és 1911 között csaknem diktátori hatalmat adott a kezébe. Irányítása

alá tartozott a rendőrség, a belbiztonság, a közigazgatás, a vallási és nemzetiségi ügyek, a kormányzók kinevezése, a – már alig létező – cenzúra. Legsürgetőbb feladatának a terror felszámolását tartotta, de elsősorban nem represszív, hanem konstruktív módon. Úgy vélte, hogy Oroszországban a forradalmi szocializmus gyökértelen jelenség, ezért az államnak fel kell karolnia azokat a rétegeket, amelyekre nyomorúságos körülményeik miatt hatással lehetnek a felforgató tanok: elsősorban a faluközösségeket elhagyó, patriarchális háttérüktől eltávolodó ipari munkásokra, a szegényparasztokra és a zsidókra gondolt. Tanulmányozta a titkosrendőrség aktáit, az illegális forradalmi kiadványokat, megismerkedett a fizetett ügynökökkel, sietett elfojtani a kronstadti és szveaborgi tengerészlázadásokat. Alig foglalta el hivatalát, augusztus 12-én három eszer maximalista felrobbantotta az Aptyekarszkij-szigeten álló dácáját. A merényletet szándékosan szombati napra időzítették, Sztolipin fogadónapjára, amikor a ház dugig volt vendégekkel. Huszonnyolc halott maradt a romok alatt, további harmincöt ember megsebesült, a házigazda egyik lánya egész életére megnyomorodott, de maga a miniszterelnök megúszta néhány jelentéktelen horzsolással. A közvélekedéssel ellentétben nem Sztolipin, hanem az uralkodó kezdeményezte a rögtönítélő katonai bíróságok felállítását a terroristák likvidálására. Ekkoriban jelentek meg a köztudatban a „Sztolipin-nyakkendő” és a „Sztolipin-hinta” kifejezések: előbbit az akasztókötélre, utóbbit az akasztott emberre használták. Sztolipin szemére vetik, hogy országlása idején 3825 embert ítéltek halálra terrorcselekményekben való részvételért – többet, mint az előző két évszázad alatt összesen –, ám azt az adatot rendszerint elhagyják, hogy csak 1906–1907-ben 4126 ember életét követelte a forradalmi terror.

Az 1907 februárjában megnyílt II. Duma összetételében radikálisan baloldali volt. A félig-meddig illegálisan működő forradalmi pártok is bejutottak, így a baloldal egészében 222 főből állt: ez mintegy 43%-át tette ki a testület összlétszámának. A szélsőjobboldali pártokat mindössze 30 fő képviselte, de ez a szám rövidesen harmadára csökkent. Mindehhez képest jelentéktelen – pusztán érdekességként megemlítenendő – a kozákoknak, „Őfelsége lojális ellenzékének” hét képviselője. Ily módon a II. Duma nyíltan támadó álláspontra helyezkedett a hatalommal szemben: a szociáldemokraták és az eszerek szabályos forradalmi propagandát fejtettek ki, híven a IV. kongresszusukon kitűzött céljukhoz: „a kormány és a Duma között létező konfliktusokat tervszerűen fel kell használni a forradalmi mozgalom kiszélesítése és elmélyítése érdekében.” Sztolipin tett egy utolsó lépést a kadéto felé, de a Dumaelnök Golovin még a közvetítésre sem volt hajlandó. A kormány mindezek ellenére benyújtotta törvényjavaslatait, amelyek természetesen a fennálló helyzetben teljes elutasításra találtak. A konzervatív Sulgin így emlékezett: „[Sztolipin] nagyon jól tudta, kik ülnek vele szemben: olyanok, akik alig bírják visszafogni állati indulataikat, miközben beszédeit hallgatják. Értette ezeket az öltönybe bújt vadállatokat és tudta, mi rejlik alacsony homlokuk mögött, miféle tűz ég ezekben a beesett, haraggal telt szemekben. Értette őket, de úgy tett, mintha nem értené. Úgy beszélt hozzájuk, mintha angol lordok lennének, nem egy csapat analfabéta, akik a sors kifürkészhe-

tetlen szeszélyéből a törvényhozói székekben ültek a rendőrségi fogdák helyett.” A baloldal tiltakozó üvöltözésére egy alkalommal így válaszolt: „Ezekkel a támadásokkal a kormány és a legfőbb hatalom akaratának és eszméinek megbénítására számítanak. A kormányhoz két szót intéznek: „Fel a kezekkel!” Ezen szavakra, uraim, a kormány teljes nyugalommal, igazának tudatában hasonló tömörséggel felelhet: „Nem fognak megfélemlíteni!” Ezzel megpecsételődött a II. Duma sorsa is: négy havi működés után egy miniszterelnöki nyilatkozat közzétette, hogy a kormány tudomást szerzett egyes szociáldemokraták felkelésre buzdító tevékenységéről a hadsereg körében, és amennyiben az érintett ötvenöt képviselőt nem szolgáltatják ki, a törvényhozás munkája jelenlegi összetételében lehetetlenné válik. A következő éjjel néhány kadét képviselő felkereste a Jelagin Palotában minisztertanácsi ülésen tartózkodó Sztolipint, valamiféle kompromisszumos megoldást javasolva. „Van olyan kérdés – hangzott a miniszterelnök válasza –, amelyben semmiképpen sem érthetünk egyet. Ez az agrárkérdés. Akkor hát minek húzni-halasztani?” Többé nem kereste a liberálisok támogatását. A II. Duma június elején történt feloszlását a sajtó igyekezett a kormány kudarcaként beállítani és törvénytelennek bélyegezni. Sztolipin valóban alkotmányellenesen járt el olykor, ám törvényellenesen soha. Ez a paradox helyzet azért állhatott elő, mert az Alaptörvények jónéhány kiskaput biztosítottak a hatalom számára érdekei érvényesítésére, és a miniszterelnök nem habozott kihasználni ezeket. Okulva az alkotmányos rendszer gyakorlatának kétszeri befuccsolásából, Sztolipin és Krizsanovszkij új választási törvényt dolgoztak ki. A Duma összlétszáma változatlan maradt, de a munkások, a parasztok és a nemzetiségek – vagyis a baloldal által könnyen manipulálható csoportok – számát csökkentették. Ennek eredményeként a III. Duma, összetételében – az adott viszonyokhoz mérten – jobboldali orientációjú lett: a baloldalt nyolcvanhét fő képviselte, szemben a százötvennégy októbristával és száznegyvenhét szélsőjobboldali nacionalista képviselővel. Sztolipin ennek ellenére is inkább a konzervatívabb Államtanácsra számított, illetve az Alaptörvények híres-hírhedt 87. cikkelyére, amely kimondta, hogy a kormánynak joga van törvénykibocsátásra a parlament működésében esetlegesen beálló szünetek alatt.

*

Sztolipin egy felülről végrehajtott, a társadalom valamennyi rétegét érintő reformprogramot dolgozott ki. Az ország agrárhagyományaira építve úgy vélte, a legsürgesebb teendő az 1861-ben „felszabadított”, azóta hontalanul sodródó paraszti tömeg helyzetének megoldása: több mint száz millió főről, a népesség 80%-áról, a birodalom tartópilléréről volt szó. Annak ellenére, hogy a jobbágyfelszabadítás még kilátástalanabbá tette a parasztok helyzetét, Sztolipin nem az idő kerekét akarta visszaforgatni, hanem a félbehagyott reformot – saját elgondolása alapján – befejezni. A parasztság a századfordulón a faluközösség („obscsina”) szorításában élt, amely végletesen elavult jellegénél fogva megakadályozott mindenfajta egyéni kezdeményezést, felaprózta a földeket, művelőit pedig elszigetelte a társadalom többi rétegétől. A kormány jól látta, hogy az agrárium az egyéb területeken végbemenő fejlődéssel régen nem tart lépést, de senki nem mert hozzányúlni az „obscsina” több évszázados

intézményéhez, mivel legalább a biztos adózást és a munkanélküliséget kordában tarthatták vele. Sztolipin azt tervezte, hogy az általa jól ismert, prosperáló német parasztgazdaságok mintájára átszervezi a mezőgazdaságot, felbontja a faluközösséget, lehetővé téve a talpraesett parasztcsaládok magángazdálkodását, valamint egy „belső kolonizációval” a kazahsztáni, az Urálon túli és a nyugat-szibériai kihasználatlan szűzföldek megművelését. Ehhez elengedhetetlen volt a „zemsztyvók” (nemesi kormányzósági bizottságok) bevezetése az ország valamennyi területére, vagyis a közigazgatás akkurátus kiépítése. (Számos távoli, kisebb helység egyetlen kormányzóságához sem tartozott; ott a parasztok a legsötétebb elmaradottságban éltek. A külvilágról mit sem tudtak azon kívül, hogy évente egyszer megjelent náluk egy csinovnyik, aki beszedte az adókat.) Sztolipin tervei szerint a stabil közigazgatás a centralizáció támaszául szolgált volna. Ily módon egy „zárt nemzeti gazdaság” jött volna létre, amelyre a birodalom minden körülmények között – a külföldi tőkéktől függetlenül – számíthat. A terv részeként ambicionálta a második transzszibériai vasút megépítését az országon belüli szállítások megkönnyítésére és Szibéria betelepítésének elősegítésére. Kormányzása alatt Szibéria lakossága kétmillió fővel nőtt, ami a 20-as, 30-as évekre elérhette volna a negyven milliót: ennyivel csökkent volna a „potenciális proletárok” száma. (Pontosan ezt a réteget – amelyet akkor „hutorjanyinnak”, vagyis tanyával, majorsággal rendelkezőnek neveztek – semmisítette meg a sztálini rezsim 1929–1938 között „kuláktalanítás” jelszó alatt, hogy az országot ipari szuperhatalommá tegye.) Sztolipin 1906. november 9-én elfogadtatta az új Agrártörvényt, amely lehetővé tette az „obcsinából” való szabad kilépést és a földvásárlást. A kormány minden eszközzel támogatta a magánosítás útját választó parasztcsaládokat. Mindazonáltal Sztolipin jól tudta, hogy az orosz paraszt számára mi sem idegenebb az önállóság érzésénél, ezért vállalkozása sikeres kivitelezéséhez időre és békés állapotokra volt szüksége: „Adjanak nekünk húsz év külső és belső békét, és nem fognak ráismerni Oroszországra!” Nemzetközi közgazdászok elemzése szerint ezen az úton haladva az Orosz Birodalom legkésőbb a század közepére a világ elsőszámú nagyhatalma lehetett volna. (Ma már tudjuk, hogy – az USA-val együtt – sajnos valóban az lett. Aki azt állítja, hogy egyedül a sztálini erőltetett iparosítás útján vált elérhetővé ez a státusz, nyilván még soha nem hallotta Sztolipin nevét.)

A másik, amivel Sztolipinnek – reformja részeként – gazdasági és nemzetiségi vonalon egyaránt foglalkoznia kellett, a zsidókérdés volt. Úgy vélte, hogy vannak olyan jól képzett zsidó szakemberek, akik szívesen együttműködnének a kormánnyal. Ezzel több célt kívánt elérni: elsősorban az oroszokban hagyományosan élő antiszemitizmus feloldását, a zsidó magánbankok közötti kapcsolatrendszer fellazítását és az értelmiségi zsidó ifjúság eltávolítását a forradalmi mozgalomtól. Az egészségesen működő államban a gazdaságot feltétlenül alá kell rendelni a politika szempontjainak és érdekeinek, amely szöges ellentétben áll a kapitalista gyakorlattal. Első lépésként már 1906 decemberében benyújtotta a „minisztertanácsi naplónak” nevezett kormányhatározatot az uralkodónak, amely a zsidókat sújtó korlátozások feloldását célozta. Azt akarta, hogy ezen intézkedést a cár személyes kegyének tulajdonítsák –

aki azonban nem hagyta jóvá. Figyelemreméltó, hogy mind a zsidók, mind a parasz-
tok egyenjogúsítását indítványozó tervezeteket a Dumában jobb- és baloldali részről
egyaránt ellenségesen fogadták. „... Meglepő az az elégedetlenség, amellyel az akkori
újságok fogadták az agrárreformot. És nemcsak a szélsőjobboldali lapok, hanem a li-
berálisok is – a forradalmi sajtóorgánumokról nem is beszélve” – írta Szolzsenyicin,
aki ezt a jelenséget annak tulajdonítja, hogy a baloldali elemeknek a rendszer meg-
döntéséhez kedvezőbb lehetőséget nyújtott a zsidókérdés kielevezettsége, míg a jobb-
oldal egyszerűen antiszemitizmus miatt utasította el a javaslatot. Emellett Sztolipin
reformjai több ponton összeütközésbe kerültek a nemzetközi nagytőke érdekeivel,
minthogy ennek dominanciáját Oroszországban meg kellett szüntetnie. „A kormány-
nak kerülnie kell a felesleges szavakat – mondotta –, az érzelmes szavakat, amelyek
évszázadokon át megdobogtatták az oroszok szívét. Ezen érzéseknek és szavaknak a
vezetők eszméiben kell kifejeződniük és cselekedeteikben tükröződniük... tántorít-
hatatlan ragaszkodás az orosz történelem gyökereihez a talajtalan szocializmus ellen-
súlyozásaként. Ez óhaj, szenvedélyes óhaj a haza megújítására, felvilágosítására és
felvirágoztatására, ellenszegülve azoknak, akik széthullását akarják.”

1906 és 1909 között a miniszterelnök csaknem teljesen lemondott a magánéletéről
és éjjel-nappal dolgozott. A minisztertanácsot hetente kétszer összehívta, üléseik
rendszerint reggelig elhúzódtak. Minden nap áttanulmányozta a nemzetközi sajtót
– kiváltképpen a jogot és a törvényalkotást – és az új könyveket. Ebéd előtt negyedóra
pihenőt engedélyezett magának, délutánonként rövid sétát tett a Téli Palota kertjé-
ben, ahova az 1906 augusztusi merényletet követően a cár rendelkezésére családostul
átköltözött. Obolenskij herceg így emlékezett Sztolipinre, az emberre: „Magas, méltó-
ságteljes, kitűnő modorú, minden területen képzett; hangosan, meggyőződéssel
beszélt. Rendkívüli nemes lelkűség áradt szavaiból és tetteiből, amely még politikai
ellenfeleit is megnyerte. Szükség esetén megingás nélkül cselekedett... Példás család-
fő volt. Szívélyes, derűs, vidám és elmés... a férfiúi erények megtestesítője. Önmagához
szigorú, alárendeltjei iránt elnéző. Hiányzott belőle a hiúság, minden rosszindulat
és alatomosság ellentétben állt emelkedett lelkületével.”

Az agrárreform látványosan meghozta gyümölcsét, de vadhajtásai is mutatkoztak.
A parasztek nagyobb része továbbra is az „obscsinákban” maradt, ily módon kon-
fliktus éleződött a jómódú és a szegényparasztság között. Sztolipin ezt kezelhető és
idővel megoldódó problémának tartotta, mert mint mondta, reformját nem „a nyo-
morult iszákosokra, hanem a józanokra és erősekre” alapozta. A szélsőjobb, amely
1906–1907-ben elragadtatottan figyelte forradalomellenes kemény fellépését, most
szembefordult vele. „A nép tudatában a cár nem lehet a kulákok uralkodója!” – har-
sogta Puriskevics a Dumában. Iliodor, a szenvedélyesen politizáló szerzetes „zsidó
szabadkőműveseknek” nevezte a kormány tagjait, hozzátéve, hogy „naponta meg kel-
lene vesszőzni őket az istállóban [sic!], kiváltképpen Sztolipint, szerdánként és pén-
tekenként, hogy eszébe vesse a böjtnapokat.” (A miniszterelnök köztudottan vallásos
és mértéktartó ember volt: nem ivott, nem dohányzott, megvetette a szerencsejáté-
kot. Iliodor szavai a jobboldal agresszív támadó szándékát illusztrálták; a hatalom

szemében az orosz paraszt csakis szegény, tanulatlan és önállótlan lehetett. Sztolipin ezen állapot felszámolására irányuló tervét egyenesen az „orosz földanyácska” ellen irányuló rombolásnak tekintették.) 1909-re Sztolipin politikai pályafutásának csúcspontjára ért. Júniusban elkísérte a cárt II. Vilmos német császárral való találkozására. Vilmos, félig tréfásan, félig komolyan, megkérdezte felséges kuzinját, nem adná-e kölcsön neki miniszterelnökét néhány évre: „Ha nekem ilyen miniszterem lenne, mi csoda magaslatokba emelkedhetne Németország!” Később, már hollandiai száműzetésében a császár úgy nyilatkozott, hogy két nagyformátumú államférfival találkozott életében: Bismarckkal és Sztolipinnel, ám ez utóbbi „egy egész fejhosszal felülmúlta” az előbbit.

Különös módon éppen ebben a látszólag nyugodt időszakban vette kezdetét egy intrikákban és konspirációkban megnyilvánuló támadás Sztolipin tekintélyének és működésének ellehetetlenítésére. A kormány a Dumában a centrális helyzetű októbristákra támaszkodott. Egy idő után a szövetség, a szélsőjobboldallal karöltve, sorra megvétózta Sztolipin reformtervezeteit. Így az új vallási reformokat, amelyek természetesen sem a hatalom alapjait, sem a pravoszláv egyházat nem sértették, pusztán több jogot biztosítottak volna a birodalomban élő más vallásúaknak. A személyi jogok sérthetlenségének – ami a korrupciót, a gyakori túlkapásokat és a munkások kizsákmányolását volt hivatott megszüntetni – javaslatát szintén elvetették. Az ősi orosz mintát követő paraszti járási bíróságok és a rendőrség reformjára vonatkozó tervezeit – amely főleg a titkosrendőrség túlzott önállóságát korlátozta volna a csendőrség újjászervezése révén – sem sikerült keresztülvinnie. Mindezekhez társult a Raszputyin-botrány. Négy éven keresztül Sztolipin ügyet sem vetett a cárné kegyencére, a tobolszki muzsikra; amikor azonban értesült annak nyilvános tivornyáiról, többé nem ignorálhatta az uralkodó reputációját is érintő kényes kérdést. „A cári család életének kristálytisztának kell lennie. Ha a nép tudatában árnyék vetül a cári családra, odavész a korlátlan hatalmú uralkodó erkölcsi tekintélye, ami a legszörnyűbb dolgokra vezethet.” Megfigyelés alá helyeztette Raszputyint és értesüléseit jelentette az uralkodónak. II. Miklós azonban – aki valószínűleg már régóta tisztában volt a helyzettel – azt felelte: „Teljesen egyetértek önnel, Pjotr Arkagyjevics, de inkább tíz Raszputyin, mint egy hisztérikus cárné.” Kérésére Sztolipin kénytelen volt személyesen fogadni a muzsikot, ám a találkozás rosszul sikerült, és Raszputyin egy időre eltűnt Pétervárról.

Eközben a külpolitikában éleződött a balkáni konfliktus Bosznia-Hercegovina az Osztrák–Magyar Monarchia általi annektálása miatt, amely a prágai szláv kongresszuson nyílt háborúpártiságba torkollott. Az erélyes fellépést támogatta az orosz katonai vezetés, a tőke urai és Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg is. Sztolipin lehűtötte az impozáns hódítási tervektől megbabonázott külügyminisztert, Izvolszkijt, és a minisztertanács végül elfogadta az annexiót. Bár a külpolitikától szándékosan távol tartotta magát, a háború ellen határozottan állást foglalt: „Hogyan is jöhetne szóba háború... amikor az országon belül még csak felszínes nyugalmat tudunk teremteni, amikor nem hoztunk létre még új hadsereget, amikor még új puskáink sin-

csenek?... Amíg hatalmon vagyok, minden erőmből telhetőt megteszek azért, hogy Oroszország ne jusson el a háborúig, amíg nem teljesedik ki a belső talpraállás programja. Nem mérkőzhetünk külső ellenséggel, amíg nem semmisítettük meg Oroszország nagyságának legádázabb belső ellenségeit, az eszereket. Amíg nem vezetik be maradéktalanul az agrárreformot, ezek erők maradnak és egyetlen adandó alkalmat sem szalasztanak el, hogy Hazánk erejét megtörjék. És ugyan mi szolgáltathat kedvezőbb alkalmat a zavargásokhoz, mint a háború?” A Sztolipin által kért „húsz év békét” Izvolszkij nem tudta garantálni: véleménye szerint az Orosz Birodalom legfeljebb még tíz évig kerülheti el a külső konfliktust, amennyiben nem akarja elveszíteni nagyhatalmi státuszát. A miniszterelnöknek az uralkodóval is egyre hűvösebbé vált a viszonya. Alekszej Volkov, a cárné bennfentes inasa mesélte: „Gyakran láttam Sztolipint az Uralkodópár társaságában... a barátságos fogadtatás ellenére, amelyben mindig része volt a palotában, soha nem állt bizalmas kapcsolatban a Felsőes párral. Akárhányszor volt a társaságukban, semmiféle bensőséges viszony nem alakult ki közöttük.” A cár, aki 1906 végén azt írta anyjának Sztolipinről, hogy „el sem tudom mondani, mennyire szeretem ezt az embert”, négy évvel később úgy találta, hogy minisztere túl nagy önállóságra és befolyásra tett szert, és a forradalmi hullám lecsillapodása után nincs szükség további reformokra, amelyek – meggyőződése szerint – uralmát veszélyeztették. Míg korábban nem győzte hangoztatni Sztolipin érdemeit a rend helyreállításában, most ingerülten kijelentette, hogy nem volt semmiféle forradalom, legfeljebb rendbontások, amikre az erélytelen városparancsnokok és kormányzók mulasztása miatt kerülhetett sor. Sztolipin legközelebbi munkatársának, Geraszimov tábornoknak keserűen megjegyezte: „Milyen gyorsan elfeledte az átért veszedelmeket és azt a kemény munkát, amelyet az országért tettünk, hogy kirántsuk a veszélyből!” A vihar kirobbanásához az a törvénytervezet szolgált ürügyül, amellyel a miniszterelnök az önkormányzat bevezetését célozta hat nyugati kormányzósgban. Minthogy a Duma jóváhagyta, Sztolipint teljesen letaglózta az Államtanács ellenállása. Amikor megtudta, hogy ellenfelei, Trepov és Durnovo előző este Carszkoje Szélóban tárgyaltak erről a cárral, ez a hátbatámadás az uralkodói bizalom megrendülését demonstrálta számára, és a következő napon benyújtotta lemondását. Azonban a cár anyja, Marija Fjodorovna kiállt Sztolipin mellett, azon meggyőződését hangoztatva, hogy egyedül ő képes garantálni a monarchia fennmaradását és a cárevics trónutódlását. II. Miklós végül nem fogadta el a lemondást, viszont soha nem bocsátotta meg azt a – szemtanúk előtt zajló – megalázó jelenetet, melynek során a miniszterelnök „kioktatta” őt reformja szükségességéről. Ráadásul maradása feltételeként szabta mindkét törvényhozói testület felfüggesztését három napra, mialatt a 87. cikkelyre apellálva törvényerőre emelte tervezetét.

A „miniszteri krízis” illetően megoldása – amint azzal Sztolipin maga is tisztában volt – pírusszi győzelmet jelentett csupán. Engesztelhetetlen határozottsága, a tevékenységét övező értetlenség és irigység miatt 1911-re elszigetelődött. Amikor megkérdezték a monarchista Sulgint, kinek volt kifogása Sztolipin ellen, azt felelte: „Mindenkinek”. Nemcsak a baloldaliak gyűlölték, mert sokszor kegyetlenül el-

nyomta az ellenzékét a Dumában, hanem az Orosz Népi Szövetségbe tömörült antiszemiták is, a pápáság, valamint a cár harcias nagybátyja, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg, akinek nem tetszett, hogy Sztolipin ellenezte Oroszország részvételét a balkáni konfliktusban. A rövidlátó jobboldal attól tartott, hogy a sztolipini program kapitalizálja és megfosztja nemzeti gyökereitől az országot. Hogy ez mekkora tévedés volt, azt bárki másnál hitelesebben tanúsíthatta volna Szergej Witte, aki az oroszországi kapitalizmus elindítójaként jól látta, hogy utódja tevékenysége pontosan ellentétes irányba mutat. Naplójába feljegyezte a Sztolipin iránti ellenszenvét leplezetlenül kifejező kárörvendő mondatot: „... egy jelentéstétel végén az uralkodó azt mondta neki: „Önnek pedig, Pjotr Arkagyjevics, új kinevezést készítek elő...” Az udvarnál azt találgatták, vajon a Kaukázusba küldik-e kormányzónak, vagy Párizsba nagykövetnek. Ekkor különös dolog történt. Raszputyin – nem tudni, kinek a megbízásából – egyik barátjával elutazott Alekszej Hvosztov kormányzóhoz Nyizsnyij Novgorodba, és felajánlotta neki a belügyminiszteri posztot. Hvosztov, a szélsőjobboldali gazdag földbirtokos, attól tartott, hogy valamiféle sötét ügybe akarják belerángatni, és mivel a nem akart összeakaszkodni a nagyhatalmú miniszterelnökkel, azt felelte, hogy „a hely foglalt”. Erre Raszputyin sietve kijelentette, hogy „Sztolipin mindenképpen távozni fog.” A kijevei eseményeket mindössze tíz nappal megelőző „titkos küldetés” hátterét a mai napig homály fedi.

1911 augusztusában Sztolipin kolnobrezsei birtokán tartózkodott és törvénytervezetein dolgozott. Amint hírért vette, hogy Kijevben II. Sándor emlékművének felavatására készülnek a jobbágyfelszabadítás ötvenedik évfordulója alkalmából, úgy döntött, elutazik az ünnepségre. Minthogy senki nem hívta és nem várta, rögtön megérkezése után kellemetlen meglepetésben volt része: a cárt kísérő autókban nem maradt hely számára, kénytelen volt személyesen konfliktust keresni. Rangjához méltó szállásról szintén nem gondoskodtak. A kijevei városparancsnok, Girsz visszaemlékezései szerint szeptember elsején reggel felkereste őt Kuljabko ezredes a titkoszolgálatról és figyelmeztette, hogy értesültek egy terroristanő érkezéséről, akit a miniszterelnök meggyilkolásával bíztak meg, azonban nem kizárt az uralkodó elleni merénylet sem. Kuljabko biztosította Girszet, hogy Trepov tábornok útján Sztolipint már óvatosságra intette, ezenkívül az esti díszelőadáson ott lesz az Ohrana egyik ügynök-informátora, aki személyesen ismeri és leleplezi a terroristanőt. A végzetes este eseményeiről a továbbiakban Girsz emlékirataiban így számol be:

„...Este kilenc órára gyülekezni kezdtek az előadásra. A színházhoz vezető utcákat rendőrségi egységekkel erősítettük meg, a bejáratoknál rendőrtisztek álltak, akik parancsot kaptak a jegyek szigorú ellenőrzésére. Még reggel az összes alagsori helyiséget és bejáratot alaposan átvizsgálták. A fényben fürdő feldíszített teremben válogatott társaság gyűlt össze. Magam irányítottam a meghívottak ültetését a nézőtérre. Valamennyi családostól személyesen ismertem, és csak harminchat földszinti helyet – a tizenkettedik sortól kezdve – tartottunk fenn a titkosrendőrség tisztjeinek, az Ohrana-főnök, Kurlov tábornok írásbeli parancsa értelmében. Kilenc órákor megérkezett az Uralkodó a Nagyhercegnőkkel. Sztolipin... az első sorban, jobbról az első

zsöllyében foglalt helyet. A „Mese Szaltán Cárról”-t játszották, új, csodálatos feldolgozásban. Úgy véltem, minden nyugodt lesz: hiszen a jelenlevőket ismertem, kívülről pedig őrizték az épületet... A második felvonás kezdetén, amikor az Uralkodó Család visszavonult a páholy mélyére, Sztolipin pedig felállt és háttal a színpadnak Frederiksz gróffal és Jozif Potocki gróffal beszélgetett, én egy percre a feljáróhoz mentem, hogy kiadjak egy utasítást... Visszaérvén lassan a helyemre tartottam... láttam az előttem magasló Sztolipin alakját. A hatodik vagy a hetedik sornál jártam, amikor egy frakkot viselő magas fiatalember megelőzött. A második sornál hirtelen megállt. Egyszerre csak kinyújtott kezében revolver villant, és két rövid, száraz lövést hallottam, közvetlenül egymás után... [Sztolipint] az azonnali haláltól a Szent Vlagyimir Kereszt mentette meg, amely felfogta a golyót... így az elkerülte egyenes irányát a szívbe. Ez a golyó a mellkasüreget érte, a rekeszizmot, a tüdőt és a májat. A második átütötte a bal kézfejet... A színházban hangosan beszélgettek és a lövéseket kevesen hallották, de amikor kiáltások hangzottak fel, valamennyi tekintet Sztolipinre szegeződött és néhány másodpercre mindenki elhallgatott. Pjotr Arkagyjevics mintha nem fogta volna fel azonnal, mi történt. Fejét lehajtotta és ránézett fehér felöltőjére, amely baloldalt a mellkas alatt már átítatódott vérrel. Lassú, biztos mozdulattal a korlátra helyezte tányérsapkáját és kesztyűjét, kigombolta felöltőjét, és meglátva véráztatta mellényét, legyintett, mintha azt akarná mondani: «Mindennek vége». Azután nehézkesen beleereszkedett a zsöllyébe, és tisztán, érthetően, a körülötte állók számára jól hallhatóan azt mondta: «Boldogság meghalni a Cárért». Meglátván a páholyból kilépő, előretartó Uralkodót, felemelte a kezét és intett, hogy menjen onnan. De az Uralkodó nem mozdult, ott maradt, és Pjotr Arkagyjevics, mindenki szeme láttára megáldotta őt, széles keresztet vetett rá. A merénylő kifelé rohant, lökdösődve utat tört magának, de a bejáratnál útját állták. Nemcsak a fiatalok, hanem az öregek is odaszaladtak és kardlappal, ököllel ütlegelni kezdték. Az első emeleti páholyból valaki kiugrott és a gyilkos mellé esett. Szpiridovics ezredes, aki a szünetben kiment az utcai őrséghez, kihirdette, hogy a tettest letartóztatták, és mindenkit távozásra szólított fel... követtem a gyilkost abba a helyiségbe, ahova bevezették. – Hogyan jutott be a színházba? – kérdeztem. Válaszul elővett egy jegyet a mellényzsebéből. A tizennyolcadik sor egyik első helyére szólt. Megnéztem a színház tervrajzát és a vendéglistát, és a szék számával szemközt ezt a feliratot találtam: Kurlov tábornok utasítására az Ohrana tisztjeinek fenntartva...”

II. Miklós anyjának így számolt be erről az estéről: „... A második szünetben éppen távoztunk a páholyból, mert nagyon meleg volt, amikor olyan zajt hallottunk, mintha leejtettek volna valamit... Jobb oldalt tisztek csoportját... láttam. Mintha vonszoltak volna valakit; a nők sikoltoztak, és pontosan alattam, a zsöllyesorban ott állt Sztolipin. Lassan felénk fordította az arcát és baljával keresztet rajzolt a levegőbe... Mialatt Sztolipint kitámogatták, a páholyunk mögötti folyosón nagy volt a láрма; az emberek meg akarták lincselni a gyilkost. Szomorúan jegyzem meg, hogy a rendőrség kimentette a tömeg karmai közül... Mindamellet elég kíméletlenül bántak vele: két fogát kiverték...”

Másnap megérkezett Kijevbe Sztolipin családja és a híres pétervári sebész, Zeidler doktor, aki páciense felszólítására kereken megmondta, hogy mivel a lövedék szilánkokra hullott szét a testben, lehetetlen eltávolítani. Ráadásul a sebbe fúródott Szent Vlagyimir Kereszt vérmérgezést okozott. Eközben a város templomaiban zúgtak a harangok, ezrek imádkoztak a miniszterelnök felépüléséért. A beteg állapota három napon át nem tűnt reménytelennek: mindvégig eszméleténél volt és beszélt. A negyedik napon, szeptember 5-én hirtelen rosszul lett és este tíz óra körül meghalt. Végrendelkezéséhez híven a Kijevó-Pecszerszkij Barlangkolostor kertjében helyezték örök nyugalomra. 1912-ben szobrot állítottak emlékére Kijevben, melynek talpazatára a Duma-ellenzékhez intézett, azóta közismertté vált mondatát vésték: „Önöknek nagy megrázkódtatásra van szükségük, nekünk pedig Nagy Oroszországra!” (A szobrot néhány évvel később a bolsevikok ledöntötték.) Sztolipin halála után a miniszterelnöki jogkört az uralkodó jelentős korlátok közé szorította, így a további kormányok visszatértek az ingatag irányítás és belső megosztottság végzetes, kitaposott útjára.

*

A Sztolipin-gyilkosság hátterére sosem derült fény. A merénylőt gyanús sietséggel elítélték és kivégezték, mielőtt megbízóit kiadhatta volna. Ezután az uralkodó utasítására – Sztolipin családjának tiltakozása ellenére – lezárták a vizsgálatot. A gyilkos a 24 éves Dmitrij Bogrov (eredeti nevén Mordehaj Gerskovics), tehetős zsidó ingatlankereskedő fia volt. A nagypolgársággal való kapcsolata már egyetemi éveiben a forradalmi eszmék felé sodorta. 1906-tól az Ohrana fizetett besúgójaként tevékenykedett. Számos alkalommal figyelmeztette a titkosrendőrséget készülő merényletekre, a hatóságok bizalmának megnyerése érdekében több társát feladta. A kijevi forradalmi hullám idején a diákok forradalmi tanácsának elnökeként bizonyára jól ismerte a földalatti mozgalmakat és az illegális irodalmat. A végzetes estén magára vállalta a miniszterelnök „védelmét”, azt állítván, hogy – Kuljabko ezredes szavai szerint – le tudja leplezni a merényletre készülő terroristanót – aki nyilvánvalóan nem is létezett. (Az események fényében utólag kísértetiesnek tűnik Sztolipin egyik mondata, amelyben megjósolta saját halálát: „Egy testőr fog megölni engem”.) Belépőjegyet Kurlov tábornok utasítására kapott, így elvegyülhetett a titkosrendőrség tisztjei között. Ennek alapján úgy tűnik, hogy Bogrov mindenkit megtévesztett, a hatóságok pedig tudtukon kívül asszisztáltak a ravaszul kitervelt merényletéhez. Megemlíthető azonban egy különös epizód, amelyről Marija Petrovna, a miniszterelnök lánya számolt be. Állítása szerint 1909-ben valaki eljuttatott hozzá egy információt Kurlov tábornokról. A közlés tartalmát nem ismertette, de számára annyira komolynak és riasztónak tűnt, hogy férjével együtt rögtön Pétervárra utazott, hogy figyelmeztesse apját. Sztolipin nyugodtan reagált: „Igen, Kurlov az egyetlen a miniszterek közül, akit nem az én választásom alapján neveztek ki. Nem áll közel a szívemhez és jól ismerem a magatartását, de úgy tűnik, az utóbbi időben, hogy jobban megismert, lojálisabb lett hozzám.” Nem lehet véletlen, hogy ez az epizód az 1909-es évben történt, amikor megindultak a Sztolipin-ellenes intrikák. Marija Petrovna ugyan nem mondja ki nyí-

tan, leírásából mégis világos, hogy egy, az apja elleni merénylet tervéről szerzett tudomást. Kurlov közismerten a cárné bizalmasa volt, ahogyan a Hvosztovnak a belügyminiszeri székét felajánló Raszputyin is, aki a Kijevbe megérkező Sztolipint megpillantván, így kiáltott fel: „A halál jár a nyomában!”

Az új miniszterelnök, Kokovcov gróf – Sztolipin munkatársa és tisztelője – kevéssel a tragikus esemény után egy cári audiencián döbbenetesen vette tudomásul az uralkodó azon kívánságát, hogy elődjénél kevesebb önállóságot és szerényebb fellépést vár tőle. A cárné pedig nyíltan megmondta, hogy „nem kell túlságosan nagy fontosságot tulajdonítani Sztolipin életművének”, amely halálával mintegy sorsszerűen véget ért. A cárné bizalmas körét olyan, a személyéhez lojális, ám alapvetően befolyásolható és elvakult figurák alkották, akik magukat az orosz monarchia egyedüli megmentőinek tartották és meg voltak győződve arról, hogy a sztolipini reformok – amelyeket teljességükben fel sem tudtak fogni – végül a birodalom pusztulását okozzák. Jól tudták, hogy a cárné legfőbb óhaja beteg fia trónutódlásának biztosítása. Ezért ragaszkodott Raszputyinhoz, aki viszont tisztázatlan kapcsolatban állt a birodalom leggazdagabb zsidó üzletembereinek egy csoportjával: ugyan a sztarec hatalmának tetőpontját 1915 körül érte el, állítólag már 1909-ben beleszólása volt magas kinevezések és kitüntetések ügyeibe. Jó viszonyt ápolt Aron Szimonovicsal, aki házárdjátékon és mindenféle kereskedelmi spekuláción tollasodott meg az orosz–japán háború alatt. Rajta keresztül megismerte Dmitrij Rubinsteint, az Orosz–Francia Bank igazgatóját és főképpen Ignatyij Manusz tőzsdecapát, aki az első világháborúban a Szállítmányozási Társaság elnöke lett, és kikeresztelkedett zsidóként, Raszputyin közbenjárására, államtanácsosi címet vásárolt. Bizonyos, hogy a nemzetközi nagytőkével kapcsolatban álló oroszországi zsidó bankárkörök 1909-re komolyan számításba vették, hogy a keménykezű sztolipini reformpolitika eredményeként az Orosz Birodalom megszilárdíthatja pozícióját, ami természetesen ellentétben állt a birodalmat gyűlölő, korábban említett pénzarisztokrata óriások érdekeivel. Nagy esély volt arra is, hogy ezen az úton haladva Oroszország nem fog részt venni a készülő világháborúban, ami a francia és angol háttérerők terveibe ütközött, valamint egyes német körök számításait is keresztülhúzta volna. Ezen körök egyes, minden változástól irtózó monarchista előkelőségek korlátolt hatalomféltségét – és Raszputyin tudatlanságát – kihasználva, közvetetten felléphettek Sztolipin tevékenysége ellen: talán magának a labilis, ideggyenge, ám a fia és a trón érdekeiért makacsul harcoló cárnénak is sugalmazhattak olyasmit, hogy a monarchia fennmaradása érdekében Sztolipin „feláldozható”. Az akkori belpolitika szereplői közül sokan hajlottak hasonló véleményre. Guckov még húsz évvel a történetek után is azt mondta: „Máig hajlok arra a gondolatra, hogy Sztolipin meggyilkolása mindenképpen magasrangú személyek engedélyével történt.” Sulgin: „Sztolipin titkosrendőr kezétől halt meg az Ohrana legmagasabb rangú vezetőinek közreműködésével.” Természetesen ez a gyilkosság csak egy lépés – ám fontos lépés – volt a birodalom szétzilálása felé vezető úton, akárcsak az alkotmány, később a háború és a cár lemondatása: a terv végül a forradalommal teljesedett ki. Nem kizárt, hogy 1911-re az egész terv készen állt és

csak a gyakorlati végrehajtás maradt hátra. Minthogy az adott helyzetben Sztolipinen kívül nem létezett alkalmas személy a birodalom kormányzására, a cárizmus utolsó hat éve valóban megrázó agónia volt. Egyes felvetések szerint Bogrov tette mögött a szocialista elvtársaihoz való hűség demonstrálásának szándéka állt. A népes Bogrov rokonságot a későbbiekben Lenin felkarolta, amiben nincs semmi különös, hiszen a merénylet óriási szolgálatot tett a bolsevikok ügyének. Egy másik – részletekbe nem menő – verzió „szabadkőműves összeesküvést” gyanít a háttérben. Ami a szabadkőműveséget illeti, az uralkodó felettébb érdeklődött iránta, mivel időről időre névtelen közlések jutottak el hozzá a páholyok veszélyes tevékenységéről. 1906-ban Lambsdorff gróf egy memorandumban részletesen ismertette a monarchiák megdöntésére irányuló „világméretű zsidó-szabadkőműves összeesküvést”, és javasolta egy szövetség létrehozását az „összeesküvés” központja, Franciaország ellen. A cár jóváhagyta ezt, de a Sztolipin-kormány külügyminisztere, Izvolszkij, a későbbiekben nem szorgalmazta. 1907-ben II. Miklós ismét visszatért az ügyre és a pétervári titkosrendőrség főnökétől, Geraszimov tábornoktól érdeklődött, igaz-e, hogy „a forradalmárok és a szabadkőművesek között szoros kapcsolat áll fenn”. Geraszimov tagadta, hogy Oroszországban létezik szabadkőműveség (!), a cár parancsára azonban egy emberét elküldte Párizsba, hogy tájékozódjék a helyzetről; és bár nagy összegeket áldoztak, semmi érdemlegeset nem sikerült kideríteni. Az igazság kedvéért megjegyezzük, hogy Oroszországban a XVIII. század második felétől működött a szabadkőműveség: maga I. Sándor is köztudottan több páholy beavatottja volt, nem is beszélve lengyel nemesekből álló tanácsadóiról. A XX. századra a szabadkőművesek a társadalom valamennyi jelentősebb rétegébe beépültek, még a legősibb orosz családok némelyikében is képviseltették magukat. Sajnálatos, hogy – titkosrendőr létére, ráadásul Sztolipin barátjaként és támogatójaként – Geraszimov tábornoknak ez az ismert tény elkerülte a figyelmét.

Bárhogyan történt is, Sztolipinnek nem voltak illúziói saját halála módját illetően. Már szarotvi kormányzósága idején megpróbálták meggyilkolni, a későbbiekben pedig nyolc-tíz sikertelen merényletet követtek el ellene. „Minden reggel, amikor felébredek, imádkozom, és úgy tekintek az előttem álló napra, mint életem utolsó napjára, és igyekszem teljesíteni valamennyi kötelességemet, tekintetemet már az örökkévalóságra irányítva. Esténként pedig, amikor visszavonulok, azt mondom magamban, hogy hálát kell adnom Istennek, amiért megajándékozott egy újabb nappal. Ez az egyedüli következménye a halálközelség folytonos tudatának, amit meggyőződéseimért fizetségül kapok. És olykor tisztán érzem, hogy eljön majd a nap, amikor a gyilkos szándéka végül beteljesül.” Azt nem tudhatta, hol és mikor éri utol a vég, ezért meghagyta: „Ott temessenek el, ahol meggyilkolnak”.

*

Sztolipin halála minden jóérzésű oroszt mély elkeseredéssel töltött el. Még az aktívan nem politizáló emberek is érezték azt a törést, amiről Rozanov beszélt: „Sztolipin (meggyilkolása) után valami összetört bennem, és megváltozott a viszonyulásom [a zsidókhoz]. Vajon orosz ember meg merete volna ölni valaha is Rothschildot vagy

bármely másik »nagy emberüket«?» Hasonló megrázkódtatásról számol be az újságíró Mensikov: „Meggyilkolták a mi nagy emberünket, a másfél évszázad óta legjobb politikai vezetőnket, és a gyilkos ráadásul zsidó!...” Bogrov zsidó származása azért is váltott ki nagy felháborodást, mert mindenki tudta, hogy Sztolipin távol állt az antiszemitizmustól. Amikor egy alkalommal a belbiztonsági szolgálat aktái között rábukkant egy „nemzetközi zsidó összeesküvésről” szóló iratra, így véleményezte: „Talán van benne logika, de elfogultság is... A kormány részéről ezzel kapcsolatban bármely ellenintézkedés teljességgel megengedhetetlen.” A kijevi merénylet után ezrével menekültek a zsidók a városból: úgy hírlett, olyan pogrom készül, amelyet Bogdan Hmelnyickij kora óta nem látott Ukrajna. A hatóságok több kozák rendfenntartót vontak össze, mint az 1905-ös pétervári lázongások elfojtásakor. Végül azonban semmi sem történt.

Különös, hogy a csodaváró, „szent emberektől” megbabonázott cári udvar nem vette észre, hogy a birodalom Isten által küldött megmentője nem Raszputyin, hanem Sztolipin volt. Ő képviselte a keleti szlávságban megnyilvánuló legpozitívabb kvalitások kvintesszenciáját, és ugyanerre a szintre kívánta emelni népét. Vérének cseppjei egyenesen Jekatyerinburgba vezettek, az ember által elkövethető legborzalmasabb bűn útjára, ahol 1918 nyarán az uralkodó vére hullott.